Horta in Amerika tijdens de Grote Oorlog

‘Sommige verwoeste gebouwen moeten ruïnes blijven als een les voor toekomstige generaties’

REPORTAGE

‘Wanneer de vrede is hersteld, zal België worden geconfronteerd met een groot probleem: de huisvesting. De dag zal komen dat duizenden Belgen, die nu nog onderdak in het buitenland zoeken, naar hun vaderland zullen terugkeren. In sommige delen van het land, staat echter geen huis meer recht. De enige praktische oplossing zou zijn om huizen te bouwen van een min of meer tijdelijke aard, om te voldoen aan de onmiddellijke behoeften.’ Dit zijn enkele opmerkelijke zinnen uit een toespraak die Victor Horta hield in volle Eerste Wereldoorlog. De publiciteit over die voordracht, had grote gevolgen voor de befaamde Belgische architect en voortrekker van de art nouveau in België, en voor zijn echtgenote. De oorlog heeft hun leven toen helemaal overhoop gehaald. In 1915 was Horta naar Londen gereisd om daar deel te nemen aan een conferentie over de toekomstige heropbouw van ons land. Horta’s aanwezigheid werd toen in verschillende kranten gemeld. Daardoor kon hij niet meer terug naar Brussel. Hij besloot om naar de Verenigde Staten te gaan. Zijn echtgenote, Julia Carlsson, heeft zich tijdens de verdere oorlogsjaren ontpopt als een dame die krachtdadig en vastberaden opkwam voor het zwaar getekende België. Horta in Amerika – 1916-1918, is een verhelderende tentoonstelling. Ze is tot en met 1 oktober te bekijken in Huis Autrique, het bezoekbare en verrassende burgerhuis te Schaarbeek. Een nog klassiek ingedeeld huis dat Horta in 1893 ontwierp voor Eugène Autrique, een ingenieur die werkte in de fabriek van de bekende Belgische industrieel, mecenas en ‘sodakoning’ Ernest Solvay.

In de VS was Horta’s belangstelling veeleer historisch dan architecturaal, net als zijn studies van de Californische flora. In de VS leefde Horta van een reeks lezingen over architectuur. Hij gaf ze in het Engels in tal van Amerikaanse universiteiten. Een lezing aan de New York Society of Architects was aan zijn eigen werk gewijd. Dat bracht hem er toe om in 1917-1918 geschiedenis en architectuur te doceren aan de George Washington University. Horta reisde van de westkust tot het diepe zuiden. Zo zag hij heel wat verschillende architectuurstijlen. Tijdens zijn reis ontdekte hij ook de architectenkantoren of architectenbureaus. Een andere manier van werken. Er was een hoofdarchitect die zich kon toeleggen op zijn plannen, terwijl anderen zich bekommerden om de logistiek, de boekhouding, enzovoort. ‘Helaas heeft hij deze werkwijze niet toegepast op zijn eigen bouwwerken, omdat hij de medewerkers maar niet kon vertrouwen’, benadrukken de tentoonstellingsmakers. Victor Horta (Gent, 6 januari 1861 – Brussel, 8 september 1947), op een foto van rond 1900. In Huis Autrique geprojecteerd in een korte Franstalige film met uitleg van Françoise Aubry, conservatrice van het Hortahuis en een autoriteit in haar vakgebied. Foto: Bob Patovan.

RUINES

‘Victor Horta heeft zijn standpunten toegelicht met betrekking tot het herstel en de wederopbouw van gebouwen in België.’ Zo staat het in L’Indépendance Belge van 9 augustus 1915, de eerste Belgische krant die vanaf het begin van de oorlog, in 1914, als vrije krant in Engeland werd uitgegeven. Over Horta was op 9 augustus 1915 klare taal te lezen: ‘Deze toespraak heeft een sterke indruk gemaakt en werd gereproduceerd door vele Engelse kranten. Het is niet de eerste keer dat de heer Victor Horta, directeur van de Academie voor Schone Kunsten van Brussel en één van de beroemdste architecten van het huidige uur, zijn ideeën in Groot-Brittannië verduidelijkte.’ Terzijde: de krant L’Indépendance Belge werd op het einde van de 19de eeuw door Ernest Solvay van de ondergang gered en verscheen tijdens de Eerste Wereldoorlog in Frankrijk en daarna in Groot-Brittannië.

Horta liet zich in Londen opmerken door zijn heel persoonlijke visie: ‘Mensen vergeten’, zei hij, en hij pleitte ervoor om sommige historische gebouwen niet te herstellen. Doelbewust. ‘Persoonlijk vind ik dat de sporen van de oorlog niet helemaal moeten verdwijnen. Verwoeste gebouwen moeten als ruïnes blijven liggen, als een les voor toekomstige generaties. De mens vergeet, maar monumenten bewaren de herinnering voor eeuwig. Een gebouw zoals de Hallen van Ieper, moet voor eeuwen een levend voorbeeld blijven van de verschrikkingen van de oorlog.’

HEROPBOUW

Horta deed nog meer ongewone uitspraken over de historische architectuur van België, tijdens de voordracht die een terugkeer naar Brussel onmogelijk maakte: ‘Ik vind dat de monumenten niet voor altijd kunnen blijven bestaan, ondanks behendige restauraties. Als ze hun tijd hebben geleefd, moet worden toegestaan dat ze sterven, zoals alle menselijke arbeid verdwijnt en de man zelf sterft.’ Zo sprak Horta in oorlogstijd, toen vele van onze steden en dorpen waren verwoest. Echter enkele van de oude monumenten kon volgens hem worden gehandhaafd en hun herstel zou gaan om de karakteristieke delen van de actuele tijd. Al tijdens de oorlog waren er inderdaad ook voorstanders voor het laten liggen van grote verwoeste stukken van bijvoorbeeld Ieper. In onze dagbladen stonden heel wat verslagen over die bijeenkomst voor de heropbouw van België. Ze was een initiatief van de Internationale Vereniging van Tuinsteden en ze werd geopend in Guildhall, het stadhuis van 1411 in de Stad of City van Londen. Tweehonderd Belgische architecten en ingenieurs waren vanuit alle hoeken van het Verenigd Koninkrijk naar de bijeenkomst gekomen, evenals hun Engelse vakgenoten. Onder de deelnemers waren ook de Belgische minister van Openbare Werken en de Engelse minister van Binnenlandse Zaken.

AMERIKA

De Londense conferentie had in 1915 grote gevolgen voor het echtpaar Horta. Victor Horta besloot toen naar Amerika te reizen. De architect van de sierlijke floreale lijn, die kon toveren met steen, glas en staal, keek in New York met afschuw naar de wolkenkrabbers. Een dag later scheerde hij zijn baard af, om hem daarna nooit meer te laten groeien. ‘Symptomatisch als het ware, als een markeerpunt voor een nieuw leven’, zeggen de tentoonstellingsmakers in Schaarbeek. Het was alsof hij een bladzijde voorgoed omdraaide. Horta moest in Amerika iets doen om er te kunnen leven. ‘Vier jaar lang trok hij door de Verenigde Staten om zowat overal lezingen te geven’, benadrukken de samenstellers van de expositie in Horta’s sublieme Huis Autrique. ‘Terwijl zijn tweede echtgenote, Julia Carlsson, de zaak van het zwaar getekende België bepleitte, schonk Horta al zijn aandacht aan de schatten van de oude kunst.’

BREUK

‘Horta creëerde een kunststroming die de oude formules verstoorde en de architectuurwetenschap heeft verjongd’, stond in 1915 in de vrije krant L’Indépendance Belge. Het lange ballingschap tijdens de Eerste Wereldoorlog, heeft zijn opvattingen echter sterk veranderd. Hij ontdekte de Amerikaanse architectuur en zag dat de architecten daar in een architectenkantoor werkten, als ploeg rond en voor projecten. Hij was de man geweest die alles in zijn eentje deed en heel veeleisend was voor de ambachtslui. Door zijn ontwerpen waarbij alles op alles aansluit, moest een steenhouwer bijvoorbeeld zorgvuldig en goed samenwerken met een schrijnwerker. In zijn Memoires schreef Horta later dat zijn ervaringen in Amerika hem soepeler deden denken. ‘Wat hij vroeger als onverzoenbaar met het beroep van architect zou genoemd hebben, begreep hij sindsdien. In zeker opzicht vond hij het voorbeeld zelfs ‘wenselijk’. Horta aanvaardde sindsdien het principe van samenwerking tussen architecten en van de standaardisering.’ In Amerika overtuigde hij zichzelf van de noodzaak om te evolueren naar een ‘intelligente eenvormigheid’. Hij voelde aan dat de arbeidskosten almaar zwaarder zouden worden en dat de architecturale vormen daar rekening zullen moeten mee houden.

LIEFDADIGHEIDSWERK

Julia Carlsson (1876-1966) had ook een heel bijzondere taak op zich genomen. Door enkele oude Belgische kranten weten we dat Horta’s echtgenote blijk gaf van krachtdadigheid en vastberadenheid. Als Zweedse besefte ze dat de Zweden toen werden misleid door Duitse propaganda. Daar bracht ze verandering in met een enorm aantal voordrachten. Voor ze daaraan begon, had ze, volgens de oude kranten, nooit in het openbaar gesproken. Haar eerste lezing in Zweden, werd door 300 enthousiaste toehoorders bijgewoond. Voor Julia Horta begon het ook in Londen. Tijdens haar verblijf aldaar, toen ze haar man vergezelde, kreeg ze het idee om enkele lezingen te organiseren in haar geboorteland Zweden. Julia Horta wou zo getuigen over het leed van het Belgisch volk en zijn kinderen. Julia ontpopte zich tot een uitstekende spreekster en ze veroverde de toehoorders. Op een bepaald moment, zo stond op tien mei 1916 in Le Vingtième Siècle, had ze in Scandinavië al ruim 91 spreekbeurten gehad. ‘In Christiania sprak ze drie keren en een van die conferenties werd bijgewoond door 3.000 toehoorders’, aldus de Belgische vrije krant. Met grote bewondering werd over haar gepraat en geschreven. ‘Ik zal u de ellende beschrijven die ik zag, en de noodkreten. Ik kom, want ik voelde me verplicht om te komen, zonder te denken aan uw beleid en zonder me zorgen te maken of de tijd gunstig is of niet, in het belang van ons land’, zei Julia Horta volgens L’Indépendance Belge van 15 september 1915. Ze stond met succes op de bres voor België, het land dat haar tweede thuis was geworden door haar huwelijk met Victor Horta. De Belgische regering in ballingschap, gaf haar een liefdadigheidsopdracht in Amerika. Ze liet zich niet vlug door iets afschrikken. Voor ze vertrok wou ze met eigen ogen zien hoe het eraan toeging aan het Belgische en Franse front. Ze wou zo met kennis van zaken getuigen van de wreedheid van de oorlog en van het leven in de loopgraven. In het land van de onbegrensde mogelijkheden, richtte Julia Horta een liefdadigheidswerk op met de naam American Aid for Homeless Belgian Children. Dat wekte veel enthousiasme op. ‘Op haar kruistocht tegen de oorlog gaf Julia Horta meer dan 500 lezingen, bereikte ze 600.000 mensen en haalde ze een gigantische som bijeen. Een bedrag dat nu op 11 miljoen euro zou komen. Maar... ze raakte uitgeput en werd voor een week op rust gestuurd. In het ziekenhuis vernam ze toen dat de oorlog voorbij was.

Horta keek in New York met afschuw naar de wolkenkrabbers. Toch ontdekte hij in de VS de standaardisering en het werk van ploegen en architectenkantoren. Met de standaardisering van de bouwonderdelen, zoals bijvoorbeeld deuren en ramen, blijven de kosten redelijk. ‘Arbeiders kregen ook meteen toegang tot een bepaald comfort en tot hygiëne. Ramen en deuren van dezelfde grootte met een vlakke belijning, die in fabrieken werden vervaardigd? Te ongerijmd voor de architect.’ Toch zal Horta beton verwerken in zijn latere constructies, en hij maakte de vormen eenvoudiger. Foto: Bob Patovan.

De expo Horta in Amerika is heel sfeervol verwerkt en opgesteld in Huis Autrique. Alleen al dat huis is een bezoek meer dan waard. Foto: Bob Patovan.

OVERHEIDSOPDRACHTEN

In Huis Autrique wordt ook verduidelijkt dat het leven van de Horta’s compleet was veranderd, na hun terugkeer naar België in 1919: ‘Die terugkeer was gehuld in droefheid.’ De bezetter had zijn werken niet aangeraakt. Zijn bronzen stukken waren intact gebleven en dus niet omgesmolten. Maar de grote architect voelde zich niettemin een vreemdeling en hij worstelde om weer zijn plek te vinden. Er was geen plaats meer voor hem in de heropbouw, waar hij toch zoveel over had nagedacht. In een België dat verarmd uit het eerste wereldconflict kwam, was er geen oog meer voor de art nouveau. Trok Horta hieruit zijn conclusies? Hij verkocht zijn woning en zijn atelier aan de Amerikaansestraat in Brussel, een creatie die gold als zijn ‘visitekaartje’ als meester van de art nouveau. Daarna nam hij zijn intrek in het huis aan de Louizalaan 136 in Brussel. Een gebouw dat zijn vroegere leraar Alphonse Balat bouwde. ‘Was architect Horta uitgekeken op een huis dat hij als zijn ‘portret’ ontwierp?’, vragen de tentoonstellingsmakers. ‘Oogde dit gebouw zo ouderwets dat het antireclame was geworden? In ieder geval zal Horta nooit meer in een van zijn eigen gebouwen wonen.’ Horta had voor de Grote Oorlog voor welstellende en vrijzinnige burgers gewerkt. Daarna koos hij voor de grootscheepse realisaties. Hij werkte het Brugmann-ziekenhuis in Jette af, en ook het Museum voor Schone Kunsten van Doornik. Gebouwen die hij nog voor de oorlog ontwierp, maar door de naoorlogse omstandigheden moest er wel bespaard worden. Soms lokte Horta ook bittere of schampere kritiek uit. Neem bijvoorbeeld de krant Le Bruxellois van 17 juni 1918. In een kort bericht staat te lezen dat Horta naar San Francisco was gereisd om daar te bestuderen hoe de Amerikanen hun stad na de aardbeving zouden heropbouwen. ‘De studie van ziekenhuisplannen moeten vooral deze eminente miskleunen interesseren, met inbegrip van het legendarische Brugmann-ziekenhuis van Jette, dat het meesterwerk van verspilling en wanbeheer blijft’, stond in Le Bruxellois.

‘Door zijn overstap van privéwoningen naar overheidsopdrachten, verruilde Horta de wereld van rijke particulieren voor de politieke kringen. Hij werkte niet meer met gemotiveerde ambachtmensen, maar moest deelnemen aan eindeloze vergaderingen en arbitragecommissies. ‘In 1919 werd hem de bouw van het Paleis voor Schone Kunsten in Brussel toevertrouwd. De Senaat wees zijn ontwerp echter af. Pas in 1922, en dankzij de tussenkomst van Henry Le Boeuf, de melomaan en mecenas voor de kunsten, gingen de dingen eindelijk aan het rollen.’ In de tentoonstelling zijn ook enkele van Horta’s plannen en tekeningen te zien, zoals voor het vernieuwende Brugmann-ziekenhuis en de alomgeprezen concertzaal Henry Le Boeuf in het Brusselse Paleis voor Schone Kunsten. Ook zagen we er de foto’s en prentbriefkaarten van gebouwen en natuurparken die Horta in de VS heeft verzameld. Graag verklap ik dat elke bezoeker zich in Huis Autrique te gast zal voelen alsof de meid in de kelderkeuken heerlijke gerechten bereidt en de gastvrouw in het salon op hem of haar wachtte.

PRAKTISCH

Huis Autrique is als creatie van Horta ingericht als een bewoond burgerhuis. Dat is op zich al een bezoek waard. Laat u dus verrassen, ga ook eens zitten op de weelderige zitbanken. Horta in Amerika – 1916-1918, tot en met 1 oktober. Open van woensdag tot en met zondag, van 12 tot 18 uur, met laatste toegang om 17u30. Groepen zijn ook welkom na reservatie. Haachtsesteenweg 266, 1030 Schaarbeek, tel. 02/215 66 00 en info@autrique.be of www.autrique.be. Terzijde, om de hoek, aan de Louis Bertrandlaan 33-35, is op woensdag en zaterdag van 14 tot 18 uur ook het Schaarbeeksse Biermuseum te bezoeken waar in de cafetaria-estaminet ook hun pittige bruine Schaerbeekoise kan worden geproefd (info: museedelabiere@belgacom.net en tel. 02/215 01 78).▪

Jean-Pierre Dubois
wetenschapsjournalist
documentairemaker
Science Press vzw

Tijdens het ballingschap maakte Victor Horta, samen met zijn echtgenote, kennis met de buitennissige Amerikaanse cultuur en architectuur. Horta’s ideeën als ontwerper, werden er ingrijpend door gewijzigd. Een bezoek aan het Yosemite National Park werd voor de eeuwigheid vastgelegd. Een van de zeldzame foto’s van het echtpaar in de VS. Het paar staat voor de beroemde sequoia waar een tunnel door gemaakt is. Victor Horta leek gefascineerd door deze duizendjarige bomen. In zijn reisdagboek noteerde hij overpeinzingen over de leeftijd van sommige bomen. Hij vergeleek ze met de geboorte van Christus of de bouw van de Toren van Babel. In Huis Autrique hangt de foto, verdeeld in drie delen. Dat verklaart de twee vertikale onderbrekingen op de foto die Bob Patovan er tijdens zijn bezoek van heeft gemaakt.

Nog een merkwaardige foto uit de tentoonstelling, met mensen en wagens met paarden op een reuzegrote boom in de VS. Foto: Bob Patovan.

De voorgevel van Huis Autrique in Schaarbeek. Foto: Bob Patovan.